

UN RETAULE DE
DESTORRENTS I EL
CANONGE CELONÍ
BERNAT VALLÈS

JOSEP M. ABRIL I LÓPEZ

Al Museu Diocesà de Barcelona es conserva la taula central d'un re-taule dedicat a Sant Vicenç, procedent de Sant Celoni. La taula ingressà al museu l'any 1916¹ i va ser restaurada l'any 1985 amb motiu de l'exposició "Thesaurus, L'Art al Bisbats de Catalunya, 1000-1800". Darrerament ha estat present en altres exposicions, com "Splendor Vallès" i "Selecta IV", en homenatge al Dr. Pere Tarrés i Claret (1905-1950).

La taula va ser encarregada per ornamentar la capella de Sant Vicenç a l'església de Sant Martí de Pertegàs. Aquesta església, coneguda també amb el nom de capella de Sant Erasme, es troba en el parc de la Rectoria Vella de Sant Celoni, i va ser la primitiva església parroquial del poble fins que es construí l'actual església barroca en un indret més cèntric. D'origen romànic, és objecte d'importants reformes i ampliacions, potenciades pels rectors i diferents famílies de la vila durant la segona meitat del segle XIV². Els Vallès, i especialment el canonge Bernat Vallès, hi tindran un paper eminent.

LA FAMÍLIA VALLÈS I SANT MARTÍ DE PERTEGÀS

El primer benefici de Sant Miquel a l'església de Sant Martí de Pertegàs havia estat fundat per Pere de Valle, fet que es dedueix de la col·laboració del benefici feta a Pere Rovira el 18 d'agost de 1306³.

Segurament el cognom "de Valle" equival al de la família Vallès. Ens ho fa sospitar el fet que l'any 1349 Guillem Vallès tingui el càrrec de beneficiat d'aquest altar i el 1368 aparegui Guillemó Vallès com a rector del primer presbiterat de l'altar de Sant Miquel⁴. La vinculació familiar en els càrrecs beneficials és un fet comú. Una altra informació confirma l'estreta relació entre la família Vallès i l'altar de Sant Miquel: en el seu testament de 1384, Bernat Vallès, un canonge de la Seu de Barcelona, de

qui parlarem més endavant, disposa, entre altres coses, l'obligació del beneficiat de celebrar un aniversari el dia de Sant Vicenç i un altre el dia de Sant Miquel⁵. És a dir, un en la capella que ell ha fet construir, i un altre en la capella o altar promogut per la seva família.

Poca informació tenim de la família Vallès establerta a Sant Celoni. Sabem que l'any 1353 Pere Vallès té un càrrec important, és síndic de la universitat dels habitants de la vila. Aquest any, Pere el Cerimoniós exigeix la quantitat de 1.000 lliures, que han de ser recollides entre els diferents pobles per contribuir en la guerra contra els genovesos per aconseguir Sardenya. La vila de Sant Celoni ha d'aportar 90 ll., i els síndics Pere Vallès i Benet Valls apel·len contra aquesta exigència reial en virtut dels títols i dels drets concedits a la vila. A la fi l'impost és perdonat⁶.

El 1355, juntament amb Guillem Mercer, aconseguix que fra Ramon de Vilademany, comanador de la vila de Sant Celoni per l'Orde de l'Hospital de San Joan de Jerusalem, eximeixi els vilatans del pagament al jutge i a l'escrivà per la tramitació de les causes criminals⁷. L'any 1356 encara és síndic, i el 1368 apareix en la documentació com a ciutadà de Barcelona, oriünd de Sant Celoni. Actua com a apoderat del seu fill Guillemó, prevere, atorgant establiment emfitèutic a favor de Bernat Arquer pel mas Arquer i altres possessions de la família Arquer tingudes sota domini de l'altar de Santa Anna i Sant Miquel de l'església de Sant Martí de Pertegàs⁸.

En el fogatge de 1358 apareix un altre Guillemó Vallès, ferrer d'ofici, que també deu ser de la mateixa família⁹.

L'any 1401 el bisbe de Barcelona es reuneix amb una representació dels capitulars per decidir la manera d'unificar en un sol hospital de pobres i malalts els diferents hospitals barcelonins. Un dels canonges presents a la reunió és Guillem Vallès, familiar segurament dels que hem conegut fins ara¹⁰.

BERNAT VALLÈS. COMITENT DE LA CAPELLA I EL RETAULE DE SANT VICENÇ

El clergue Bernat Vallès, originari de Sant Celoni, va ser canonge de la Seu de Barcelona. Ocupà el càrrec de procurador de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona entre 1375 i 1378, i novament els anys 1381 i 1382¹¹. Sembla que l'any 1369 contribuí amb 80 lliures a les obres de la catedral de Barcelona¹². Domènec Roura descriu un segell del segle XIV que correspon als Vallers o Vallès i procedeix de l'Arxiu Capitular

de Barcelona. És "d'argent; una vall entre dos monts ab un arbre de sinoble"¹³. Podria ser el segell del canonge Bernat Vallès.

Segons Figueras i Grivé hauria estat també rector de Sant Martí de Pertegàs, fet que no recull Vilageliu en la seva revisió del rectorologi celoni¹⁴. És considerat, de totes maneres, promotor de les obres de consolidació i engrandiment de Sant Martí de Pertegàs entre 1340 i 1369, any d'acabament de les obres¹⁵. Es diu que per aquestes obres comptà amb la col·laboració material dels companys de capítol i la cooperació dels feligresos.

El que de segur va promoure va ser la construcció de la capella de Sant Vicenç a Sant Martí de Pertegàs, com consta en el seu testament: "en la mia capella que jo alsí i feu construí baig invocació de St. Vicens Màrtir"¹⁶. Del mateix document es desprèn que a la capella hi havia la seva sepultura, car el beneficiat havia de resar cada dia una absoluta sobre el sepulcre del fundador¹⁷.

Aquesta capella devia tenir una certa entitat dins del temple. Quan, cap a l'any 1508, es realitzen les obres de construcció de la nova sagristia i s'amplia la capçalera de l'església, l'altar de Santa Maria s'utilitza com a altar major i el de Sant Vicenç com a reserva del Santíssim¹⁸.

Amb el seu testament de l'1 de desembre de 1384, Bernat Vallès instituïa el benefici de Sant Vicenç a la capella¹⁹. Com hem pogut veure, la capella ja estava construïda aleshores, fins i tot s'hi havia previst el lloc per a l'enterrament.

L'any 1369, data en què es considera que culminen les obres de l'església patrocinades pel canonge Vallès, devia acabar-se concretament la capella de Sant Vicenç.

Hem de suposar que si Bernat Vallès va fer edificar la capella amb la intenció de disposar-hi la seva sepultura i va instituir-hi el benefici de Sant Vicenç, també devia encarregar el retaule que presidia l'altar. En la taula del Museu Diocesà de Barcelona, agenollat als peus del sant diaca Vicenç, hi apareix un personatge en actitud de pregària. Aquest tipus de figures, pintades en proporcions més petites que les del sant titular, són comunes en els retaules gòtics i representen els donants o promotors de l'obra. En aquest cas es tracta d'un clergue, caracteritzat per la tonsura al cap i els vestits sacerdotals. Pel que hem anat veient fins ara, creiem que es pot identificar definitivament amb el celoní Bernat Vallès, canonge de la seu de Barcelona.

En el testament no trobem cap disposició que faci referència a la realització del retaule. Per tant s'ha de considerar també anterior a 1384,

datable cap a 1369, any que finalitzen les obres de la capella. Estilísticament, Verrié també el situa pròxim a aquesta data²⁰.

Documentalment, la primera referència a un retaule de Sant Vicenç correspon a la visita pastoral de 1567, on consta "un retaule pintat, i al mig impresa la imatge del sant"²¹

EL RETAULE DE SANT VICENÇ

Del retaule de Sant Vicenç procedent de Sant Martí de Pertegàs, només es conserva una taula, de forma rectangular i acabament triangular, que correspon al carrer central del retaule o políptic (185 x 69 cm).

En el compartiment central hi ha un sant nimbat. Està dempeus i s'ha identificat tradicionalment amb el màrtir aragonès Sant Vicenç. Els seus atributs, certament, només permeten deduir que es tracta d'un diaca. Té el cap tonsurat i vesteix l'alba coberta amb una dalmàtica blava, amb decoracions daurades i verdes. Amb la mà esquerra sosté la palma, símbol del martiri, i un maniple. I amb la dreta agafa un llibre de cobertes vermelles amb tanques.

Agenollat i pregant als seus peus, a l'esquerra, hi ha la figura del donant, també amb tonsura sacerdotal i cobert amb la capa pluvial. Les seves proporcions són, com és comú, sensiblement reduïdes respecte a les del sant titular.

El fons del compartiment és daurat i té les vores decorades amb motius florals simples. La part inferior, que representa el terra, imita marbre de color verdós.

Els dits dels personatges són afuats, i a les cares, especialment la de Sant Vicenç, Verrié hi veu les fórmules característiques de Destorrents: "inici de goll al coll, rostre allargat d'aire gairebé infantil, boca petita on es marca el plegat de les commissures, nas llarg i prim, ulls ametllats amb arc supraciliar molt definit, front estret, orelles vistes de front i amb el lòbul inferior molt marcat"²².

En el cos superior, de forma triangular, s'hi representa el tema que es troba generalment damunt la taula principal: la crucifixió. Damunt la creu, amb el Crist mort penjant, hi ha el pelicà alimentant els seus pollets amb la seva pròpia sang. Aquesta representació, que és relativament freqüent, és una referència clara al sacrifici de Crist.

A l'esquerra dues maries, agenollades, sostenen i consolen la Verge, que seu a terra. A l'altre costat de la creu hi ha Joan, també assegut, da-

vant un grup de sis soldats armats amb escuts i cascs. Sobre el fons daurat oneja una banderola blava amb decoracions vermelles.

L'estructura del retaule devia ser similar al de Santa Maria d'Iravalls, atribuït al mateix autor que el retaule que tractem²³. És format per tres taules rectangulars, de mides semblants amb coronament triangular. Al carrer central hi ha Santa Marta i la crucifixió, i a cadascun dels dos laterals s'hi representen tres escenes de la vida de la santa.

EL PINTOR RAMON DESTORRENTS

L'estil de la taula correspon al període anomenat italogòtic, que es caracteritza per una influència accentuada dels models i dels tipus de la pintura gòtica italiana del segle XIV. Es considera que Ferrer Bassa introduí aquest estil a l'escola barcelonina després d'una estada d'aprenentatge a Itàlia o Avinyó. Les pintures murals del monestir de Pedralbes, realitzades l'any 1346, són la seva primera obra documentada conservada, però l'estil es manté i s'estén per València i Aragó fins entrat el segle XV.

Els historiadors de l'art dels anys vint situaren la peça que ens ocupa dins del cercle dels germans Serra o sota la seva influència²⁴. Soler i Marc²⁵ l'associà al grup d'obres del Mestre de Sant Marc, opinió defensada també per Post²⁶. L'any 1938 Gudiol l'agrupà entre les obres relacionades amb el retaule d'Iravalls, proposant de considerar-les pintures antigues de Jaume Serra o del seu mestre, de qui els Serra haurien heretat la tècnica i les fórmules iconogràfiques²⁷. Partint del retaule, Post batejà el Mestre d'Iravalls²⁸.

Finalment Verrié²⁹, que anteriorment ja havia proposat d'identificar l'autor d'aquestes obres amb Ramon Destorrens³⁰, demostrà documentalment que Ramon Destorrens era l'autor del retaule de Santa Anna, una de les peces del grup. Des d'aleshores els estudiosos es mostren d'acord en atribuir el retaule a Ramon Destorrens³¹ o a situar-lo en el seu cercle estilístic més pròxim³².

Ramon Destorrens apareix documentat entre 1351 i 1362. En l'interval de 1380 a 1385 torna a aparèixer un Ramon Destorrens il·luminador de llibres, que ja havia mort l'any 1391. Tot i que alguns historiadors els identifiquen com a pare i fill, segurament es tracta d'un sol personatge. En els dos casos es fa referència a la seva tasca de miniaturista, i,

d'altra banda, una activitat de 34 anys no sembla pas excessiva si es compara amb altres pintors documentats del període gòtic.

L'any 1351 havia il·luminat un saltiri per a Pere el Cerimoniós, i el 1353 el mateix rei ordena que se li paguin els retaules de les capelles reials de Mallorca i València. El retaule de Mallorca, dedicat a Santa Anna, havia estat encarregat a Ferrer Bassa el 1345. El pintor morí cap a l'any 1349, i Ramon Destorrents acaba el retaule. El 1356 completa també el retaule reial de Lleida que Bassa deixà inacabat. De 1358 és el retaule dels set goigs de la Verge encarregat per la reina amb destinació a Saragossa. El darrer encàrrec reial documentat correspon a 1362, i es tracta de la decoració d'una esfera astrològica amb els signes del zodíac.

El 1358 treballa en la policromia d'unes escultures realitzades per Pere Moragues. Especialment significatiu, però, és el fet que a l'any 1357 Pere Serra entra com a aprenent al seu taller per un període de tres anys.

Les peces conservades del retaule de Santa Anna, procedent de la capella del palau reial de Mallorca, són la seva única obra documentada. Per relacions estilístiques se li ha atribuït, a part del retaule de Sant Vicenç que estem tractant, la taula central del retaule de Santa Marta i Santa Margarida (Museu de la Catedral de Barcelona), un políptic dedicat a la Verge (repartit entre el Museu de Belles Arts de Lille, el Museu de Cracòvia i el Museu Nacional d'Art de Catalunya), tres retaules donats per Enric de Trastàmara al Santuari de Nostra Senyora del Tobed, a Saragossa, quatre compartiments d'un retaule dedicat a la passió del convent del Sant Sepulcre de Saragossa i la taula central del retaule de Santa Marta, procedent d'Iravalls (església de La Tour de Carol, Alta Cerdanya) entre d'altres.

Destorrents es formà segurament a l'obrador de Ferrer Bassa i el seu fill Arnau, morts cap el 1349 o 1350, com ho mostra el fet que assumí les obres que deixaren inacabades i heretà el càrrec de pintor reial, ocupat anteriorment per Ferrer Bassa.

Les seves obres es caracteritzen per la reducció dels models italogòtics dels Bassa a fórmules més senzilles, basades en la simetria, que serviran de prototipus per a les composicions dels germans Serra i altres pintors de la segona meitat del segle XIV³³.

NOTES

1. *Splendor Vallès, Art Cristià del Vallès (872-1880)*. Barcelona, 1991, p. 42.
2. VILAGELIU, J. *Sant Martí de Pertegàs*. Sant Celoni, 1973. ABRIL, J.M. Patromoni Històric Artístic de Sant Celoni, Pre-catàleg, Sant Celoni, 1992. Inèdit, exemplar consultable a la biblioteca de la Rectoria Vella de Sant Celoni, fitxa 56. Malauradament l'edifici actual només conserva part de la nau central, d'aparell romànic en bona part, amb obertures tapiades que s'obrien cap a les naus i les capelles laterals.
3. VILAGELIU, J. *L'Església Parroquial de Sant Celoni*. Sant Celoni, 1970, pàg. 50. La fundació d'aquest benefici és, per tant, anterior a 1306.
4. PONS i GURI, J.M. Inventari dels pergamins del l'Arxiu Històric *Fidel Fita d'Arenys de Mar*. Barcelona, 1984, documents 439 i 575.
5. VILAGELIU, J. *L'Església...* op. cit. pàg. 52.
6. VILAGELIU, J. *Estampes Històriques de Sant Celoni*. Sant Celoni, 1976, pàg. 133.
7. PONS i GURI, J.M. *Un Cartoral de la Milícia Hospitalària*. Dins: PONS i GURI, J.M. Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana, vol. III, pàg. 433. VILAGELIU, J. Estampes... op. cit., pàg. 20.
8. PONS i GURI, J.M. Inventari... op. cit., documents 495, 575 i 908. El mas Domènec, situat a prop del mas Arquer, també era propietat del benifet de Sant Miquel i Santa Anna (PONS i GURI, J.M. Un fogatjament desconegut del l'any 1358. Dins: PONS i GURI, J.M. Recull d'Estudis... op. cit. vol. I, pàg. 322).
9. PONS i GURI, J.M. Un fogatjament... op. cit. pàgs. 320 i 321.
10. ROCA, J.M. *La Medicina catalana en temps del rei Martí*. A Homenatge a la Memòria del rei Martí (1410-1910). Centre Excursionista de Catalunya. Barcelona, 1910, pàg. 203.
11. BAUCELLS i REIG, J. *La Pia Almoïna de la Seo de Barcelona: origen y desarrollo*. Dins *A pobreza e a assistència aos pobres na Península Ibérica durante a Idade Média*. Actas das Ias. Jornadas Luso-espanholas de História Medieval. Lisboa, 1973, pàg. 133.
12. GRIVÉ, M. Recull de temes d'història local (selecció d'articles publicats a la revista "Montserrat" fins a l'any 1936). Sant Celoni, 1988, pàg. 108.
13. DOMÈNECH ROURA, F. *Nobiliari General Català*, vol. III, Barcelona, 1923, pàg. 21.
14. GRIVÉ, M. Recull de temes..., op. cit. pàg. 159. VILAGELIU, J. *Sant Martí...* op. cit. pàg. 48. El decret episcopal del 8 d'octubre de 1365,

- que ordena aplicar tots els béns procedents de llegats pietosos a fer els ornaments necessaris, fa pensar que per aquell temps les obres ja devien estar molt avançades. (VILAGELIU, J. Sant Martí... op. cit. pàg. 10.
15. FIGUERAS, F. *Església de Sant Martí de Partegàs, "Vida Nova"*, Sant Ceroni, 1 de setembre de 1916. FIGUERAS, F. Retall històric de Sant Ceroni: Iglesia de Sant Martí de Partegàs. Avui coneguda per capella de Sant Erasme. "Montseny", n. 309, any VIII, 10 de febrer de 1934. VILAGELIU, J. *L'Església Parroquial...* op. cit. pàg. 14; VILAGELIU, J. Sant Martí... op. cit. pàg. 10.
  16. VILAGELIU, J. Sant Martí... op. cit., pàg. 20.
  17. VILAGELIU, J. *L'Església Parroquial...* op. cit., pàg. 52.
  18. VILAGELIU, J. Sant Martí... op. cit., pàg. 20. El Santíssim es reservava en "un armariet o tabernacle portàtil, tancat amb clau, posat sobre un escambell, especialment dedicat i fet per aquest fi".
  19. PONS i GURI, J.M. *Inventari...* op. cit., doc. 701; El testament, fet davant el notari barceloní Francesc de Montalt, tenia els càrrecs següents: "assistir a la recitació de totes les hores de l'ofici diví; celebrar quatre misses cada setmana; resar una absolta cada dia sobre el sepulcre del fundador; fer celebrar un aniversari el dia de Sant Vicenç i un altre el dia de Sant Miquel, de 9 sous d'almoïna; tenir encès un ciri de sis lliures de cera, que havia de renovar-se cada any el dia de Nadal, des del moment del Sanctus fins a la comunió de la missa celebrada a càrrec del benefici, i fer cremar una candela durant les matines, la missa conventual i les vespres de cada dia de la setmana, i dues els dies de festa" (VILAGELIU, J. *L'Església Parroquial...* op. cit., pàg. 52). El benefici donava 39 lliures, 13 sous i 9 diners, i els patrons, encarregats de seleccionar el sacerdot beneficiat, eren el rector i els consellers de la vila.
  20. Verrié el data cap a 1360-1365- VERRIÉ, J.P. Sant Diaca amb clergue orant als seus peus. Dins *Thesaurus. L'Art als Bisbats de Catalunya, 1000-1800. Estudis*. Barcelona, 1986, pàg. 130.
  21. VILAGELIU, J. Sant Martí... op. cit., pàg. 20.
  22. VERRIÉ, F.P. Sant diaca... op. cit., pàg. 131.
  23. GUDIOL i RICART, J., ALCOLEA i BLANCH, S. *Pintura Gòtica Catalana*. Barcelona, 1986, cat. 109, fig. 228.
  24. SAMPERE i MIQUEL, S. *La pintura mig-eval catalana. Els Trescentistes*. Vol. 1, Barcelona, 1922; RICHERT, G. *La pintura medieval en España. Pinturas murales, tablas catalanas*, Barcelona, 1926, pàg. 50;

- GUDIOL i CUNILL, J. Els trescentistes-La pintura Mig-Eval catalana, vol. II. Barcelona, s.d. (1926), pàg. 62.
25. SOLER i MARC, M. Les Frères Serra. Dins La peinture catalane a la Fin du Moyen Age. Paris, 1933, pàg. 40.
  26. POST, Ch. R. A History of Spanish Painting, vol. VI. Cambridge, 1935, pàg. 522.
  27. GUDIOL i RICART, J. La pintura gòtica a Catalunya 1. Monografies d'Art Hispànic. Barcelona, 1938, pàg. 13.
  28. POST, CH. R. A History... op. cit., vol. IX. 1947, pàgs. 740-742.
  29. VERRIÉ, F.P. Una obra documentada de Ramon Destorrents. "Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona", vol. VI-3 i 4, 1948, pàgs. 321-340.
  30. VERRIÉ, F.P. Dos contratos trescentistas de aprendizaje de pintor. "Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona", vol. 1-1, 1944, pàgs. 67-76; i VERRIÉ, F.P. Más sobre Destorrents, "Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona", vol. II-3, 1944, pàgs. 63-65.
  31. Exposición de Primitivos Mediterráneos. Catálogo. Barcelona, 1952, pàg. 57; GUDIOL i RICART, J. Pintura Gòtica. Ars Hispaniae, vol. IX. Madrid, 1955, pàg. 65; VERRIÉ, F.P. La pintura gòtica. Dins l'Art Català, vol. I. Barcelona, 1957, pàg. 388; Exposición de pintura catalana, Madrid, 1962, pàg. 37; CAMPRUVÍ, F. El Museo Diocesano de Barcelona. "Analecta Sacra Tarraconensia" vol. 37, separata. Barcelona, 1965, pàgs. 324-325; DALMASES, N., JOSÉ i PITARCH, A. Història de l'Art Català. volum III. L'Art Gòtic. s. XIV-XV. Barcelona, 1984, pàg. 162. VERRIÉ, F.P. Sant diaca... op. cit., pàgs. 130-131, GUDIOL i RICART, J. ALCOLEA i BLANCH, S. Pintura Gòtica... op. cit., pàg. 50 i 302. AINAUD, J. La pintura catalana. De l'esplendor del gòtic al barroc. Genève, 1990, pàg. 49; Splendor Vallès... op. cit., pàg. 42.
  32. SUREDA, J. El Gòtic Català, 1. Pintura. Barcelona, 1977, pàg. X.
  33. Bibliografia citada a les notes 6, 8 i 9.